

Володимир Попик,

перший заступник генерального директора НБУВ,
канд. іст. наук

**УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ:
ЗМІНА ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМ**

Висвітлено зміну дослідницької парадигми української біографіки, пов'язану з впливом новітньої інформаційної революції. Простежено розвиток нових тенденцій у наукових дослідженнях і видавничій діяльності, які суттєво впливають на формування електронних біографічних інформаційних ресурсів.

Ключові слова: українська біографіка, інформаційна революція, Український національний біографічний архів.

Біографіка як широке поле дослідницької, літературної, видавничої, пропагандистської діяльності є нині тією галуззю гуманітаристики, здобутки якої все частіше викликають суспільний інтерес. Біографічні праці науковців та літературно-художні твори, популярні історико-біографічні видання, сучасна персоналістика, довідкові біографічні видання користуються настільки значним попитом, що його книжковий друк вже не в змозі задовольнити. За таких обставин розміщення електронних версій біографічних, зокрема – довідково-біографічних видань у мережі Інтернет та тиражування їх на твердих носіях, без сумніву, сприяє донесенню здобутків сучасної біографіки не лише до спеціалістів, але й до широкого загалу. Адже поширення історико-меморіальної біографічної інформації є важливою суспільною справою, – в соціально-культурному плані воно формує принципово нову атмосферу інтенсивного інтелектуального і духовного спілкування сучасної людини з попередніми поколіннями.

Однак слід розуміти не лише подальший суто екстенсивний розвиток цього процесу. Він має поступово переходити у нову якість. Нам уже доводилося висловлювати думку, що нинішній бум книжкових та електронних публікацій в Україні слід оцінювати виключно як початковий етап на шляху до глибокої інтеграції здобутків української біографіки у вітчизняний і світовий гуманітарний інформаційний простір, який формуватиметься перш за все як простір віртуальний, мережевий. А тому українським дослідникам-біографістам і спеціалістам з інформаційної

справи доведеться все більше вдаватися до повномасштабного використання всіх потенційних можливостей новітніх інформаційних технологій, які вже демонструє передова зарубіжна інформаційна практика. Проте йдеться не лише про інтеграцію друкованого слова у віртуальний простір. Не менш важливо опанувати й тими новими дослідницькими знаряддями, які формуються на перетині біографіки і соціоісторичних, соціокультурних, соціопсихологічних студій, педагогіки, теорії та практики розвитку соціальних комунікацій, книжкової та бібліотечної справи. Наприклад, формування великих баз історико-біографічної інформації і застосування для їх оброблення математичного апарату може дозволити вийти на новий рівень аналізу динаміки соціальних змін у суспільстві, вивчення проблем міжпоколінної передачі традицій, зміни етнокультурних орієнтацій окремих прошарків населення під впливом соціальних і політичних чинників тощо. Це дасть змогу впевнено перейти від «ілюстрування» подій минулого на прикладах окремих життєписів, – ролі, яку біографіка тривалий час відігравала, до її активної участі у розробленні актуальної історичної проблематики.

Завдання визначення пріоритетів розвитку біографічних досліджень, пошуку нових плідних спрямувань і дослідницьких підходів вимагає розгляду стану і перспектив еволюції вітчизняної біографіки і біографістики як її теоретико-методичної частини у найширшому комплексі проблем формування новітньої інформаційної парадигми суспільства XXI століття, а одночасно – у площині взаємодії цієї парадигми з вимогами сучасного гуманітарного поступу. Лише це дозволить вийти за межі традиційних статичних уявлень, які оцінюють майбутнє вітчизняної біографіки виключно у співвіднесенні з її попередніми здобутками, усталеними традиціями, тенденціями, що вже виразно виявилися. Ґрунтовних досліджень у цій галузі поки що бракує. Певне значення для їх окреслення хоча б у загальному вигляді, виокремлення напрямів, які вимагають першочергового поглибленого розроблення, мають праці фахівців з різних галузей гуманітаристики та проблем наукової інформації, інформаційно-бібліотечної справи.

Одним з актуальних дослідницьких завдань, на наш погляд, є виявлення взаємодій і взаємовпливів у паралельному розвитку, з одного боку – біографічних досліджень з їх власним визначенням пріоритетів, специфічним перебігом етапів еволюції теоретичних уявлень і методичних підходів та проблемно-тематичної спрямованості дослідницької роботи, баченням перспектив і, з іншого боку, – інформаційно-видавничої сфери (як у її традиційній, так і в електронній іпостасях) з притаманними їй

підходами до розкриття людського потенціалу України. Реалії формування сучасного інформаційного простору, принаймні вже упродовж першого десятиліття XXI століття, безпосередньо або опосередковано справляють вплив на всю вітчизняну гуманітаристику. Її потреби, у свою чергу, стимулюють пошук оптимальних шляхів інформаційного забезпечення з використанням новітніх технологій. Це стосується біографіки, яка за своєю природою є однією з галузей гуманітарного знання, найбільш спрямованих на широкий громадський загал, а, отже – на безпосередній інформаційний результат.

Саме з такого погляду аналіз практики біографічних досліджень, розвитку теоретичних і методичних уявлень, організаційних підходів може дати об'єктивне уявлення про відповідність чи невідповідність здійснюваних наукових, видавничих та інформаційних проектів сучасним досягненням і вимогам до формування національного соціогуманітарного простору. І навпаки, аналіз можливостей інформаційних технологій здатний націлити вчених-біографістів на шляхи їх плідного практичного використання. В умовах України це є дуже важливим для відходу від застарілих консервативних і кустарницьких підходів, подолання значного відставання від дослідницької та інформаційно-видавничої практики зарубіжних країн, досягнення дієвої координації зусиль вчених-біографістів і спеціалістів інформаційної галузі, зосередження їх на масштабних проектах, реалізація котрих справді має перспективи на майбутнє.

Для визначення перспектив на майбутнє вкрай необхідною є об'єктивна картина розвитку української біографіки упродовж двадцятиріччя незалежності. Її здобутки за цей період справедливо оцінюються фахівцями як такі, що значно перевершують все зроблене вітчизняними дослідниками і видавцями у попередні часи. Однак такий висновок враховує не лише досягнуте нині, але й констатує складність умов, у яких працювали наші попередники і зумовлену цим обмеженість одержаних ними результатів. Крім того, поступ вітчизняної біографіки останнього двадцятиріччя був позначений не лише вагомими здобутками, але подекуди і тупцюванням на місці та нагромадженням невирішених проблем, нереалізованих планів, певним зосередженням на дрібних, другорядних і короткотермінових проектах на шкоду реалізації насправді необхідних для гуманітаристики європейської держави завдань.

Слід враховувати, що розвиток української біографіки свого часу був штучно загальмований і наслідки цього даються взнаки ще й досі. По суті, було втрачено кілька десятиліть як для опрацювання і введення у науковий обіг величезних обсягів фактографічних біографічних матеріалів,

написання монографічних праць та підготовки і видання ґрунтовних біографічних словників, так і для розвитку методичного інструментарію, формування українського наукового співтовариства дослідників-біографістів з його досвідом і традиціями. Коли зі здобуттям незалежності суспільно-політична та інтелектуальна ситуація в Україні змінилася, необхідно було насамперед надолужувати втрачене. Через об'єктивні обставини розвиток біографічних досліджень і біографічно-довідкової справи мусив стати насамперед наздоганяючим – стосовно тих завдань, які мала, але ще не змогла вирішити вітчизняна гуманітаристика в цілому, і стосовно європейської і світової біографіки, яка плідно розвивалася протягом усього ХХ століття. При цьому вітчизняні вчені у 90-х роках у своїх працях могли спиратися перш за все на досягнення української біографіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. У їх активі були також здобутки десятиліття «відлиги» після ХХ партійного з'їзду, коли, попри ідеологічні обмеження і неможливість публікації матеріалів про більшу частину діячів української історії і культури, все ж формувалися нові ідеї, підходи, плани на майбутнє. Наступне прискорене зростання вітчизняної біографіки почалося саме від цих рубежів. При цьому воно супроводжувалося досить несистематичним, а значною мірою – й недостатньо критичним засвоєнням, наслідуванням і копіюванням здобутків зарубіжної біографічної науки ХХ ст., зокрема й напрацювань вчених української діаспори, багато у чому далеких від передових досягнень світової біографіки.

У 90-х рр. ХХ ст. вітчизняна біографіка заново змушена була звернутися насамперед до «збирання імен» забутих і замовчуваних співвітчизників – етапу у інших країнах давно вже пройденого, до публікації перших біографічних розвідок і ширших нарисів, популярних одно- і двотомних збірників біографій видатних діячів («сто імен», «двісті імен»), меморіальних альманахів. Патріотичний пафос цієї роботи полягав у сприянні національному самоствердженню. Проте поряд з безсумнівними здобутками він зумовив і відродження зайвої романтичної ідеалізації та героїзації постатей вітчизняної історії, значною мірою – сприяв домінуванню вибіркового кон'юнктурних підходів у відборі імен до дослідницьких і видавничих проєктів – переважно лише крізь призму внеску особи у розвиток українського національного руху, боротьбу за державність. Не сприяло вирішенню сучасних наукових завдань і певне консервування нарисово-описових, «лінійних» підходів у біографічних публікаціях. Зрозуміло, такий етап був необхідним і швидко пройти «повз нього» було б неможливим. Але для світової біографіки, яка наприкінці

ХХ ст. перебувала вже у зовсім інших інтелектуальних і культурних вимірах, це було значною мірою поверненням до «архаїки» ХІХ – початку ХХ ст.

Саме через брак необхідного новітнього вітчизняного теоретичного досвіду, недостатнє врахування величезної часової і методологічної, методичної дистанції, при заснуванні Інституту біографічних досліджень НБУВ як першого і єдиного спеціалізованого академічного підрозділу у царині біографіки було обрано не досить оптимальні шляхи розгортання його діяльності. Це жодною мірою не принижує зусилля і досягнення його засновників, швидше – наші оцінки доповнюють характеристику тогочасного стану наукового співтовариства, часу пошуків і проб, які здійснювалися у середині 90-х у колі досить традиційних, консервативних і романтичних уявлень, але з упевненістю у неодмінному досягненні позитивних результатів.

У чому полягала певна невідповідність вимогам часу, якої ніхто тоді не помічав? По суті, Інститутом біографічних досліджень НБУВ, який у 90-х рр. ХХ ст. поставив перед собою завдання створення фундаментального багатотомного національного біографічного словника, було обрано за модель повторення того, що вже робилося у Росії та в Україні у довідково-біографічній справі наприкінці ХІХ – у перших десятиліттях ХХ ст. За орієнтири у підготовці національного біографічного зводу взяли «Російський біографічний словник» за редакцією О. О. Половцова, що готувався і виходив друком упродовж останніх десятиліть ХІХ – перших десятиліть ХХ ст., напрацювання Біографічної комісії УАН-ВУАН 20-х рр. ХХ ст., але чи не найбільшою мірою – багатотомний «Польський біографічний словник», який видається ще з середини 30-х рр. ХХ ст. і до цього часу є далеким до завершення, а за своїми засадами є вже відчутно застарілим.

Прорахунків при цьому було припущено кілька. Чи не головним з них стало неврахування загрози розтягнути розпочатий проєкт на довгі десятиліття. На зорі інформаційної революції це вже було неприпустимим, але заради справедливості слід зазначити, що у середині 90-х рр. в Україні можливість «інформаційного вибуху», що шалено прискорив ритм суспільного, а, отже, і науково-технологічного розвитку, висунув принципово нові вимоги до взаємодії дослідника і читача з інформаційними продуктами, з гостротою ще не відчувалася. Однак навіть за наявності ідеальних умов фінансового, кадрового і матеріально-технічного забезпечення справа підготовки абеткового багатотомного «Українського біографічного словника» могла б зайняти десятиліття, а його інформація необхідна сферам науки, освіти і культури вже сьогодні.

З позиції новітніх інформаційних реалій далеко не виправдали себе й вироблені на той час уявлення про загальну побудову словника, представлення у ньому персоналій, відбір імен. Насамперед запропоновані для «Українського біографічного словника» принципи визначення імен, які мають увійти до нього, за допомогою системи об'єктивних критеріїв, хоча й повністю відповідали світовим правилам і практиці підготовки багатотомних друкованих видань і були необхідними – адже книжковий словник завжди жорстко обмежений певними обсягами, одразу вступали у різке протиріччя з нагальними інформаційними потребами новітньої доби, які зумовлювали введення у науковий обіг якомога більшої кількості імен співвітчизників. До того ж, як показали розробки С. М. Ляшко з проблеми критеріїв відбору імен до біографічних словників, будь-які критерії самі по собі не можуть бути ідеальними, до кінця витриманими на певних наукових об'єктивних принципах – навпаки, вони самі залежать від наперед визначеного обсягу того чи іншого видання і, відповідно, мусять підлаштовуватися під нього¹.

Уже на рубежі тисячоліть, а особливо у першому десятилітті ХХІ ст. поява необмежених програмно-технічних можливостей збору і представлення історико-біографічних матеріалів і даних про наших сучасників (як за кількістю імен, так і за обсягами матеріалів) у електронних інформаційних ресурсах непомітно відсунула на другий план питання про критерії відбору імен. Причому за часом це співпало з поширенням у самій біографіці переконання про важливість збору даних про якомога ширше коло діячів минулих поколінь незалежно від формалізованих параметрів оцінки їх здобутків. Цьому сприяла як загальна демократизація життя, утвердження у суспільній свідомості уявлень про цінність і самостійність людини, а, отже – необхідність збереження пам'яті про будь-яку особу, яка заслуговує на шану нащадків. Не випадково саме у цей час у всьому світі розгорнулося збирання пересічними громадянами даних про своїх пращурів, пошук родинних родоводів, що швидко втілювалося у розбудову велетенських міжнародних мережевих баз родинної генеалогічної інформації.

Не зовсім виправдали себе і запропоновані у 90-х рр. при обговоренні проблем створення майбутнього «Українського біографічного словника» принципи жорсткого поділу персоналій на певні категорії і пов'язані з ними уявлення щодо необхідності написання для словника розлогіх за обсягами біографічних статей, присвячених найбільш важливим постатям вітчизняної історії і культури. Відмінність історичних умов, за яких створювалися класичні біографічні словники і у яких працюють сучасні упорядники

довідкових видань, полягає у тому, що в минулому словники і енциклопедії були справді одним із найважливіх джерел наукових знань для освічених верств населення. Колись біографічні словники прочитувалися буквально том за томом. Інформація, подана у них про ту чи іншу особу, була нерідко першою і єдиною доступною для широкого кола читачів. На противагу цьому в сучасних умовах довідкова біографічна література має вже дещо інші функції. Вона слугує насамперед одержанню стислої, вивіреної за фактичним матеріалом довідки, яка здебільшого є лише відправною точкою, «ключем» для ознайомлення з широким колом опублікованих у наш час документальних джерел і наукових досліджень. За таких обставин нагальної необхідності у написанні великих довідкових біографічних статей більше не існує. Натомість пріоритетного значення набувають новизна і точність інформації, компетентність авторів, урахування у словниках і енциклопедіях найновіших здобутків дослідників, наявність цілісного концептуального погляду: на добу, покоління, політичний напрям, мистецьке угруповання тощо. Цього у результаті складного і тривалого процесу підготовки багатотомних книжкових видань досягти нині вже практично неможливо. На прикладі цілої низки нових книжкових біографічних довідкових видань можна переконатися, що спроби підготувати їх одночасно швидко і якісно, особливо – шляхом залучення значної кількості авторів, котрі не завжди достатньо володіють матеріалом, не призводять до очікуваного результату.

Недостатньо відповідними історичним і культурним реаліям України виявилися і наші уявлення щодо форм і способів відображення у фундаментальному національному біографічному зводі персоналій діячів неукраїнського походження, критеріїв відбору їх імен. У середині 90-х рр. питання щодо обґрунтування умов, за яких імена неукраїнських за етнічним походженням діячів і іноземців можуть включатися до українських біографічних словників (внесок до української науки і культури, інтегрованість в українське національне життя тощо), було значною мірою зумовлене боротьбою проти негативістських позицій стосовно зазначеної проблеми прихильників «етнічно чистих» підходів, які мали певне поширення в суспільстві. Тоді необхідно було доводити, що в українських біографічних виданнях може бути місце і для «неукраїців» за походженням. Лише пізніше це стало сприйматися адекватно – і дискусія припинилася. Розвиток української суспільно-політичної думки визначив необхідність якомога повнішого відображення в українській історико-біографічній літературі всього етнічного і культурного розмаїття українського суспільства, глибини зв'язків і взаємодії українців з етнічними

меншинами на території України, народами і культурами інших країн, явищ бі- і полікультуралізму, «плинності» особи у її етнонаціональному самоусвідомленні, культурних і суспільно-політичних орієнтаціях. Без всебічного відображення цих явищ у біографічній літературі, зокрема у довідкових біографічних виданнях, «колективний портрет» нації був би неповним і однобічним.

Певна невідповідність здійснюваних на рубежі тисячоліть дрібних, розрізнених та однотипних науково-видавничих проектів справжнім вагомим завданням, що об'єктивно постали перед біографічною наукою в Україні як молодій незалежній європейській державі, відчувалася науковим співтовариством. Особливо це стосувалося продовження видань популярних збірників типу «сто імен», «двісті імен», випуску офіційних меморіальних альманахів, присвячених «золотим іменам», а також подібних до них регіональних збірників, ключові засади створення яких здебільшого визначалися структурами, далекими від науки і культури. Історико-меморіальним частинам цих видань, як правило, був притаманний формалізований абетковий принцип побудови, підкреслена політична нейтральність і «політкоректність» у вилученні імен, котрі можуть викликати нарікання з боку різних суспільно-політичних таборів, «парадний» уніфікований стиль подання біографій. Такі книги були суто компілятивними, за суттю – «заробітчанськими» для науковців, які брали участь у їх створенні. Авторство біографічних нарисів для таких видань не мало значення: вони могли бути або безіменними, або випускалися від імені певного автора – спонсора проекту.

Згадані книги не вносили в українську біографіку нічого принципово нового, не рухали її вперед. Для початку – середини 90-х рр. вони були навіть необхідними, але, зрештою, мусили «залишитися» у тій добі. Продовження їх випуску у першому десятилітті XXI ст. сприймається вже як виразна ознака тупцювання на місці. Цікаво, що досить неоднозначним було ставлення до подібних опусів і серед вчених та громадських діячів української діаспори. Наприклад, історико-меморіальний альманах «Видатні діячі України минулих століть» здобув в одному з українських зарубіжних часописів характеристику «типово совєцького видання».

Одночасно навіть у дуже скрутних з матеріального і організаційного погляду умовах окремі дослідники і творчі колективи у Києві і у всіх регіонах України наполегливо шукали шляхи реального просування біографічних досліджень уперед. Перш за все українська біографіка знайшла своїх «головних героїв», найбільш відповідних як реаліям вітчизняної історії, ментальним і патріотичним уявленням народу, так і інтелектуальним та

громадянським запитам сучасного урбанізованого та глобалізованого суспільства. Ними стали, з одного боку, діячі героїчної козацької доби, з іншого – провідники і учасники боротьби за утвердження української державності нової і новітньої доби, інтелектуали, діячі освіти, науки і культури. Розгорнулося інтенсивне, з виявленням і введенням у науковий обіг багатьох нових імен історико-біографічне, красназравче дослідження регіонів². З'явилися оригінально побудовані науково-популярні, розраховані на широкі кола інтелігенції, продовжувані історико-меморіальні збірники. Серед них – такі знані, як «Хроніка 2000» (з 1992 р.), альманах «Молода нація» (з 1996 р.). Біографіка відійшла від героїчної ідеалізації і романтизації, одномірної нарисової портретності, стала жанрово більш різноманітною, збагатилася новими прийомами подання матеріалів, що враховують сучасну психологію читацького сприйняття.

Одночасно широко розгорнулося видання докладних проблемно-тематичних біографічних і біобібліографічних словників і довідників, досліджень, присвячених діячам різних історичних епох³, регіонів, професій⁴, вченим провідних наукових центрів і галузей науки⁵, викладачам славетних навчальних закладів⁶.

Якісні перетворення у вітчизняній біографіці були остаточно закріплені виходом у світ фундаментальних монографічних досліджень провідних вчених про видатних діячів вітчизняної історії, культури, науки і освіти⁷, появою все численніших з кожним роком досліджень, присвячених постатям менш відомим⁸, дисертацій історико-біографічної спрямованості.

Згадані праці принесли в науку нову методологію, детальний масштаб досліджень, уявлення про багатовимірність особи, складність її життєвого шляху, невпинну еволюцію поглядів і громадянських позицій.

В цілому ж переосмислення завдань вітчизняної біографіки крізь призму відповідності їх загальному поступу вітчизняної гуманітаристики, пошук адекватних дослідницько-методичних і організаційно-видавничих підходів відбувалися у науковому середовищі у перші роки XXI ст. досить повільно, непомітно. Воно виявлялося радше у практичній роботі, визначенні тематики пошукових досліджень, дисертаційних робіт, ніж на рівні широких теоретичних узагальнень. Проте і в цій царині були певні зрушення, які знайшли відображення перш за все у дискусіях, організованих Інститутом біографічних досліджень НБУВ у рамках «Чишківських читань» з історичної біографістики та міжнародних конференцій з інформаційно-бібліотечної справи.

Головне ж, що зумовлювало необхідність суттєвих змін у теоретичних

і методичних підходах та практиці української біографіки, полягало у тому, що на рубежі ХХ–ХХІ ст. світова біографічна наука та інформаційно-видавнича справа почали переходити до принципово нового за своїми визначальними характеристиками етапу розвитку. Ці новачки не лише хронологічно співпали з інформаційною революцією сучасності, але, на наше переконання, почасти були підтримані і стимульовані нею. Новітня інформаційна парадигма, народжена осягненням комп'ютерних технологій і розвитком комунікаційних мереж, у сфері біографічних досліджень і біографічної інформації висунула напровагу принципу знання фундаментального і «монументально-застиглого» у друкованих багатотомних словниках і енциклопедіях – принцип репрезентації знання найновішого, постійно і динамічно – в окремих своїх частинах – оновлюваного, розосередженого у безлічі взаємодоповнюваних наукових праць і документальних джерел. Можливості зручної навігації у інформаційному просторі, оперативного пошуку, порівняння, паралельного використання різноманітних текстів багато у чому (безпосередньо чи опосередковано) сприяють прискоренню переходу біографіки від одномірної описовості «лінійної» біографії до багатовекторного, «стереоскопічного» зображення особистості на основі широкого комплексу джерел з відображенням при цьому різних поглядів на одну й ту саму особу, різних її характеристик тощо.

Саме під впливом цих новітніх реалій в Інституті біографічних досліджень НБУВ відбулася трансформація ідеї створення багатотомного книжкового «Українського біографічного словника» у концепцію формування безперервно доповнюваного і оновлюваного фундаментального електронного біографічного зводу – «Українського національного біографічного архіву» як комплексу, що має охопити довідковий (словниковий) ресурс, біобібліографію, повнотекстову електронну бібліотеку біографічних текстів і праць з теорії та методики біографістики, базу даних з української іконографії.

Проте ідеї «стереоскопічного», нелінійного подання комплексів, різних за характером, походженням, оцінками матеріалів для всебічного, різновекторного розкриття біографічної проблематики втілювалися не лише у «комп'ютерних» проєктах, але й у книжкових виданнях новітньої доби. Зрештою, у практиці наукової роботи і книговидавання вони плідно використовувалися і раніше, чому є чимало зразкових за своїм рівнем, пам'ятних для наукової спільноти прикладів. Проте в Україні такі підходи були рідкістю і лише в наш час почали рік за роком все більш послідовно реалізовуватися у книгах-семінаріумах, збірниках праць, спогадів і

документів. Цікаву спробу їх застосування у нових умовах можна побачити вже в опублікованому 2003 р. збірнику документальних матеріалів і досліджень про діяльність Біографічної комісії УАН–ВУАН, упорядкованому С. М. Ляшко⁹. Ця книга немовби запропонувала читачам участь у подальшій реконструкції напрацювань науковців Біографічної комісії на основі «калейдоскопа» різноманітних і досить неповних документів та уривчастих даних, яким пощастило зберегтися до нашого часу. У наступні роки принципи такої «мозаїчної», різновекторної реконструкції подій, пов'язаних з особою, її діяннями, на основі поєднання досліджень і публікацій спогадів, листування, документів, були втілені у виданнях, присвячених видатним діячам науки – В. І. Вернадському¹⁰, В. В. Докучаєву¹¹, М. В. Келдишу¹². Вони широко використані у підготовлених Н. І. Миронець книгах творів, спогадів і листування поетеси Олени Теліги¹³; у збірниках документів і матеріалів про дочку С. В. Петлюри Лесю та історика, діяча пам'яткоохоронної справи С. З. Зарембу, упорядкованих Т. І. Ківшар¹⁴; у тематичній добірці спогадів, досліджень і документів про письменника, вченого і радянського розвідника В. П. Петрова (Домонтовича), вміщеній у четвертому випуску наукового збірника «Українська біографістика»¹⁵; у нещодавно опублікованій книжковій діалогії О. К. Супронюк, присвяченій молодому Миколі Гоголю та його оточенню¹⁶.

Згадані вище принципи «колажної» побудови окремих книжкових видань і продовжуваних серій багато у чому співзвучні засадам формування електронного «Українського національного біографічного архіву», і не лише його. У наш час вони вже втілені у цілій низці інформаційних ресурсів культурологічного, пізнавального спрямування, зокрема таких оригінальних за своєю побудовою, як «Мислене дерево»¹⁷, «1000 років української культури»¹⁸. Запропоновані їх упорядниками підходи дозволяють представити особу всебічно, в усій повноті і багатоманітності проявів особистості, з урахуванням особливостей, що зумовлюють доцільність застосування того чи іншого конкретного способу репрезентації документів залежно від специфіки діяльності, характеру творчих здобутків. Вони дозволяють також доповнювати інформаційний ресурс повсякчасно і «асиметрично» – в міру опрацювання тих чи інших нових матеріалів, не чекаючи одночасного опрацювання матеріалів по інших персоналіях.

Великого значення для представлення постатей історичних діячів у їх живому спілкуванні з сучасниками, в полеміці, набула також започаткована ще у 90-х роках ХХ ст.¹⁹ практика «парних» публікацій листування

визначних українських діячів, наприклад – Є. Чикаленка зі П. Стебницьким²⁰, В. Винниченком²¹, С. Єфремовим²², А. Ніковським²³. Видання такого типу, розкриваючи всю багатогранність діячів минулого, повноту їх творчих і громадських зв'язків та взаємодій з однодумцями і опонентами, допомагають відтворити загальну картину доби, її стрижневі події та історичне тло, «колективний портрет» її представників, а тому досить співзвучні за своєю природою з принципами розкриття взаємопов'язаності людей та подій, яскраво реалізованими мережевими гіперпосиланнями новітніх електронних інформаційних ресурсів. Тут так само спостерігаємо явище паралельного розвитку біографіки як гуманітарної науки і засобів її програмно-технічної підтримки у інформаційному просторі.

Не менш знаменним явищем для біографіки новітньої доби стало одночасне з переходом дослідників-істориків від «лінійного» життєпису до прагнення розкривати людську долю у всій її складності і суперечливості посилення інтересу вчених-філософів до осмислення буття особи в історії і культурному процесі. Зросло значення широких філософських узагальнень, синтезу різноманітних підходів, напрямів біографічної творчості, напрацьованих у попередні часи. Філософська, літературна та історична біографіка відчутно зблизилися. Представники різних дисциплін розпочали діалог, пошук спільних орієнтирів, вироблення універсального дослідницького інструментарію. Свідченням цього є поява в останнє десятиліття яскравих і оригінальних праць С. Д. Павличко²⁴, М. В. Поповича²⁵, І. В. Голубович²⁶, В. І. Менжуліна²⁷, Л. С. Генералюк²⁸.

Так само, втілюючи гуманістичні філософські ідеї цінності людського життя, самостійності особи, яскраво визріла у книжкових виданнях останніх десятиліть ідея представлення «масового» біографічного матеріалу – даних про численні прошарки учасників історичних подій, які тривалий час залишалися поза увагою дослідників вітчизняного минулого. Слідом за археографічним виданням ще 1995 р. «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»²⁹, у наступні роки почали публікуватися військові та полкові козацькі реєстри середини XVII – початку XVIII ст.³⁰, упорядковані дослідниками списки шляхти та українського дворянства³¹. Велику серію праць з історії та генеалогії козацької старшини (більше 20 книжкових видань та десятки статей) створено зусиллями В. В. Кривошеї³². Багато у чому ці видання стали своєрідним ретроспективним доповненням до меморіалу, розбудованому учасникам історичних подій XX століття – багатотомними книжковими документальними серіями «Книга пам'яті» та «Реабілітовані історією».

Проте зрозуміло, що надійну систематизацію та навігацію подібні ресурси можуть здобути лише у електронному вигляді, що забезпечує швидкий і необмежений доступ до них. Перехід від простого відтворення у електронному вигляді друкованих списків, анкет чи біографічних статей до побудови структурованих баз індексованих для машинного пошуку персональних даних стане ефективним для науки, з'явиться можливість оперування інформаційними базами для вивчення на великих масивах персоналій певних історичних періодів, регіонів, долі цілих поколінь, динаміки соціокультурних перетворень тощо.

Ідея формування фундаментального вітчизняного зводу історико-біографічної інформації пройшла впродовж двадцятиріччя незалежності складну еволюцію. Вона зародилася на зорі комп'ютерної доби як проект створення багатотомного книжкового «Українського біографічного словника» із застосуванням при цьому допоміжних, суто службових баз машинної інформації. Під впливом новітньої інформаційної революції таке бачення в середині першого десятиліття XXI ст. переросло в уявлення про необхідність створення «живого», постійно наповнюваного електронного ресурсу – «Українського національного біографічного архіву» (УНБА). У процесі його формування Інститутом біографічних досліджень нагромаджено дані про понад 50 тисяч співвітчизників. Ці дані поєднуються нині з повнотекстовими довідковими та дослідницькими публікаціями, документами, іконографічними матеріалами. Проте і на нинішньому етапі інтенсивного наповнення контентом проект зазнає певної подальшої модифікації. Нині він мислиться вже не як єдиний в Україні центральний ресурс біографічної інформації, а як поєднання електронного словника, повнотекстової біографічної бібліотеки з центром науково-методичної інформації і координації досліджень, а також віртуальною дослідницькою лабораторією, здатною завдяки своєму інструментарію об'єднати зусилля дослідників-професіоналів і аматорів, які працюють у різних регіонах України та за кордоном. За таких умов веб-сайт УНБА перетворюється на портал, що охоплює великий дослідницький простір.

Однак впевнено говорити про успішне створення вітчизняних ресурсів історико-біографічної інформації як важливого складника формування національного гуманітарного простору можна буде лише тоді, коли результати фундаментальних академічних напрацювань знайдуть втілення у добротних інформаційних продуктах, призначених для широкого громадського загалу – сфер освіти і виховання, культури. Необхідним є заснування популярних журнальних біографічних видань, серій біографічних нарисів, розрахованих на різну за віком, рівнем освіти,

інтересами аудиторію. Важливе і створення та поширення мультимедійних біографічних інформаційних збірників, схожих на ті, що широко продукуються у зарубіжних країнах. Лише за таких умов український інформаційний простір зможе набути самостійності та окреслити справжні обшири нашої національної спадщини.

Примітки

¹ Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття : історичні та теоретико-методичні засади. – Запоріжжя, 2010. – С. 139–151.

² Література і культура Полісся. – Ніжин, 1990–2001. – Вип. 1–15; *Калібаба Д. О.* Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини. – Чернігів, 1998. – 256 с.

³ *Верстюк В. Ф., Осташко Т. С.* Діячі Української Центральної Ради : Біографічний довідник. – К., 1998. – 255 с. ; Уряди України у XX ст. : Науково-документальне видання. – К., 2001. – 608 с.

⁴ *Андрухів І. О.* Українські правники у національному відродженні Галичини : 1848–1939 рр. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1996. – 79 с. ; *Бендас С. М.* Священники – мученики, сповідники вірності. – Ужгород: 1999. – 412 с. ; *Побірченко М. С.* Короткий біографічний словник членів Київської старої громади (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 1999. – 72 с. ; *Романюк М. М.* Оратаї журналістської ниви : українські редактори, видавці, публіцисти : у 2 кн. – Л., 2002–2004.

⁵ Члени-засновники Національної академії наук України : зб. нарисів. – К., 1998. – 375 с. ; Вчені Інституту історії України : біобібліографічний довідник. – К., 1998. – 425 с. (Українські історики ; Вип. 1) ; Українські історики XX століття : біобібліографічний довідник. – Вип. 2, ч. 1–3. К., 2003–2006. (Серія «Українські історики») ; Матеріали до біографій етнологів і народознавців України : автори-упорядники : С. М. Ляшко, С. П. Залозна. – К., Запоріжжя, 2001. – 174 с. ; *Ганіткевич Я.* Українські лікарі-вчені першої половини XX століття і їх наукові школи : Біографічні нариси і бібліографія. – Л., 2002. – 544 с.

⁶ Викладачі Ніжинської вищої школи. Біобібліогр. покажчик. У 3-х ч. – Ніжин, 1998–2000 ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка : незабутні постаті. – К., 2005. – 464 с. ; Професори Одеського (Новоросійського) університету : біографічний словник. – О., 2000. Т. 1–4 ; Біографічний словник завідуючих кафедр і професорів Національного медичного університету імені О. О. Богомольця (1841–2006). – Вид. 3-тє. – К., 2006. – 303 с. ; Професори Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : Біобібліографічний довідник. – Х., 2009. – 372 с.

⁷ *Смолій В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький : соц.-політ. портрет. – 2 вид. – К., 1995. – 624 с. ; *Даниленко В. М., Добржанський О. В.* Академік Степан Смаль-Стоцький : життя і діяльність 1859–1938 рр. – К., Чернівці, 1996. – 207 с. ; *Сарбей В. Г., Москвич Л. Г.* Академік УАН Орест Іванович Левицький (1848–1922 рр.) : Життєпис, бібліографія його праць і праць про нього. – К., 1998. – 151 с. ; *Матяш І. Б.* Катерина Грушевська : життєпис, бібліографія, архіви – К.,

1997. – 223 с. ; *Мельник Я. І.* З останнього десятиліття Івана Франка. – Л., 1999. – 207 с. ; *Павличко С.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. – К., 2000. – 328 с. ; *Апанович О. М.* Федір Павлович Шевченко : історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина : Спогади і історіографічний аналіз. – К., 2000. – 180 с.

⁸ *Даниленко В. М., Кравченко О. О.* Володимир Дурдуківський – педагог, критик, громадський діяч (1874–1938). – К., 2000. – 72 с. ; *Матвєєва Л. В.* Юліан Кулаківський : життєпис. – К., 2002. – 482 с. ; *Матвєєва Л. В.* Владислав Бузескул – історик своєї доби. – К., 2008. – 713 с. ; Український історик Сергій Заремба : Документи і матеріали до біографії / упор., життєп., бібліогр. Т. І. Ківшар. – К., 2007. – 204 с.

⁹ Постійна комісія УАН-ВУАН для складання біографічного словника діячів України. 1918–1933 : документи. Матеріали. Дослідження / авт.-упоряд. : С. М. Ляшко ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут біографічних досліджень. Інститут рукопису. – К. : НБУВ, 2003. – 688 с.

¹⁰ В. І. Вернадський и Крым : люди, места, события... / Н. В. Багров [и др.]. – К. : Либідь, 2004. – 312 с. ; *Ситник К. М., Шмиговська В. В.* Володимир Вернадський і Академія / НАН України. – К. : Наукова думка, 2006. – 312 с., 8 арк. фотоіл. – (Серія «Президенти Академії наук України»). – Бібліогр. : с. 308–309 ; В. І. Вернадський і Полтавщина : факти, документи, бібліографія / Полтавська держ. аграрна академія, Полтавський краєзнавчий музей, Полтавське відділення Українського ботанічного товариства ; уклад. : В. М. Самородов, С. Л. Кигим ; наук. ред. : К. М. Ситник. – Полтава : Полтавський літератор, 2008. – 260 с. : іл. – (Історико-бібліографічна серія «Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини : факти, документи, бібліографія» ; кн. 5).

¹¹ В. В. Докучаєв і Полтавщина : факти, документи, бібліографія / уклад. : В. М. Самородов, С. Л. Кигим ; наук. ред. : К. М. Ситник ; Полтавська держ. аграрна академія, Полтавський краєзнавчий музей, Полтавське відділення Українського ботанічного товариства. – Полтава : Верстка, 2007. – 171 с., [7] арк. іл. – (Історико-бібліографічна серія «Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини : факти, документи, бібліографія» ; кн. 2).

¹² М. В. Келдиш та українська наука : до 100-річчя від дня народження вченого / ред. кол. : Б. Є. Патон (голова) та ін. ; авт.-укл. : О. С. Онищенко (керівник) та ін. ; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського НАН України. – К. : Академперіодика, 2011. – 272 с., 24 с. іл.

¹³ *Теліга О. І.* Листи. Спогади / О. І. Теліга ; упорядкув., вступ. ст., прим., комент. Н. Миронець ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. – 399 с. : фотоіл., портр. ; *Теліга О. І.* О краю мій... : Твори. Документи. Біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. : Н. Миронець ; ред. кол. : С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2 вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 496 с. : фот.

¹⁴ Український історик Сергій Заремба : документи та матеріали до біографії /

упоряд., авт. життєопису та уклад. бібліогр. Т. І. Ківшар. – К. : Жнець, 2007. – 204 с. : фотогр. ; Народе мій, улюблений... / Л. С. Петлюра ; підгот., перед. сл., упоряд., життєпис та комент. С. Ківшар ; ред. кол. О. С. Онищенко [та ін.] ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2009. – 668 с. + 48 с. вкл.

¹⁵ Віктор Петров (Домонтович) у документах та спогадах сучасників / упоряд. В. М. Корпусова та ін. // Українська біографістика. Зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 308–442.

¹⁶ Супронюк О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии [Текст] : биобиблиограф. словарь / О. К. Супронюк ; НАН Украины, Национальная библиотека Украины им. В. И. Вернадского. – К. : Академперіодика, 2009. – 252 с. ; Там само. Литературная среда раннего Гоголя / О. К. Супронюк ; отв. ред. : А. С. Онищенко ; НАН Украины, Национальная библиотека Украины им. В. И. Вернадского, Институт русской литературы (Пушкинский Дом) РАН. – К. : Академперіодика, 2009. – 177 с.

¹⁷ Мислене древо : Українські інформаційні ресурси для освіти і науки [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua>

¹⁸ 1000 років української культури [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://1000years.uazone.net/index.html>

¹⁹ Діалоги про українську національну справу / Б. Д. Грінченко, М. П. Драгоманов ; упоряд. : А. Жуковський ; НАН України, Інститут української археографії. – К. : [б. в.], 1994. – 286 с. – (Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні IX – поч. XX ст. ; вип. 1).

²⁰ Є. Чикаленко, П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки / Є. Чикаленко, П. Стебницький ; упоряд. : Н. Миронець [та ін.] ; наук. ред. : І. Гирич ; вступ. ст. Н. Миронець, І. Старовойтенко ; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : Темпора, 2008. – 628 с. : фото.

²¹ Є. Чикаленко, В. Винниченко. Листування. 1902–1929 роки / Євген Чикаленко, Володимир Винниченко ; [упоряд., авт. передм. та комент. Н. Миронець] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського [та ін.]. – К. : Темпора, 2010. – 447 с. : фотогр.

²² Є. Чикаленко, С. Єфремов. Листування, 1903–1928 роки / Євген Чикаленко, Сергій Єфремов ; упоряд. та вступ. ст. І. Старовойтенко ; наук. ред. : Н. Миронець ; НАН України [та ін.]. – К. : Темпора, 2010. – 384 с. : рис., табл.

²³ Чикаленко Є. Х. Листування. 1908–1921 роки / Євген Чикаленко, Андрій Ніковський ; упоряд. : Н. Миронець [та ін.] ; вступ. ст. Ю. Середенко, І. Старовойтенко ; наук. ред. : Л. Дубровіна ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К. : Темпора, 2010. – 447 с. : рис.

²⁴ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм : складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К. : Основи, 2000. – 328, [8] с. : фотогр.

²⁵ Попович М. Григорій Сковорода : філософія свободи / М. Попович. – 2-е вид. – К. : Майстерня Білецьких, 2008. – 256 с.

²⁶ Голубович І. В. Біографія : силует на фоні Humanities (методологія аналізу в соціогуманитарному знанні). – Одеса : ЧП «Фридман», 2008. – 372 с.

²⁷ Менжулін В. І. Біографічний підхід у історико-філософському пізнанні. – К. : НаУКМА, Аграр-Медіа груп, 2010. – 455 с.

²⁸ Генералюк Л. С. Універсалізм Шевченка : взаємодія літератури і мистецтва / Л. Генералюк ; НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наукова думка, 2008. – 544 с.

²⁹ Реєстр Війська Запорозького 1649 року : транслітерація тексту / підгот. О. В. Тодійчук ; відп. ред. : Ф. П. Шевченко ; НАН України, Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с. – (Джерела з історії українського козацтва).

³⁰ Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775 : корпус документів / ред. кол. : П. С. Сохань [та ін.] ; Центральний держ. історичний архів України, НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1998. – (Джерела з історії українського козацтва). – ISBN 966-02-0104-4. Т. 5 : Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / ст. упоряд. тому Л. З. Гісцова ; наук. ред. тому І. Л. Бутич. – [б. в.]. : [б. в.], 2008. – 526 с. ; Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII–XVIII ст.) / Управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ, Полтавський краєзнавчий музей. – Полтава : АСМІ, 2007. Т. 1 : Компюти та ревізії Полтавського полку : компут 1649 р., компут 1718 р. / упорядкув., підгот. до друку та передм. В. О. Мокляк ; ред. кол. Ю. В. Волошин [та ін.]. – Полтава : [б. в.], 2007. – 399 с.

³¹ Легітимована правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX ст.) : довідник / уклад. С. Лисенко, Є. Чернецький ; Державний комітет архівів України, Центральний держ. історичний архів України, м. Київ. – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – (Серія «Шляхта України») (Архівні зібрання. Спеціальні довідники). Т. 2 : Список легітимованої шляхти Київської губернії. – [б. м.] : [б. в.], 2006. – 224 с. ; Т. 3 : Список легітимованої шляхти Волинської губернії. – [б. м.] : [б. в.], 2006. – 240 с. ; Т. 4 : Список легітимованої шляхти Волинської губернії. – [б. м.] : [б. в.], 2006. – 224 с. Т. 5 : Список легітимованої шляхти Волинської губернії. – [б. м.] : [б. в.], 2006. – 240 с.

³² Найважливіші публікації В. В. Кривошеї : Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. (1648–1782 рр.) / В. В. Кривошея. – К. : НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Музей гетьманства, 1998. – (Бібліотека українця). Ч. 1. – [б. м.] : [б. в.], 1998. – 270 с. ; Ч. 2. – [б. м.] : [б. в.], 1998. – 344 с. ; Генеалогія українського козацтва; Переяславський полк / В. В. Кривошея ; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Музей гетьманства. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2004. – 417 с. ; Українська козацька старшина / В. В. Кривошея. – К. : НАН України, Інститут національних відносин і політології, 1997. Ч. 1 : Урядники гетьманської адміністрації: – 2 вид., доп., уточ. і випр. – [б. м.] : [б. в.],

2005. – 259 с. ; Ч. 2. Синодики як джерело козацько-старшинської генеалогії. – К., 1998. ; Ч. 3, кн. 1 : Значкове військово товариство. Бунчукове товариство. – [б. м.] : [б. в.], 2008. – 154 с. ; Ч. 3, кн. 2 : Військове товариство – [б. м.] : [б. в.], 2008. – 126 с. ; Ч. 3, кн. 3 : Значкове товариство. – [б. м.] : [б. в.], 2008. – 170 с. ; Неурядова старшина Гетьманщини [Текст] : [довідник] / Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В. ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса [та ін.]. – К. : Стило, 2009. – 431 с.

УДК 016:929(477)

Олег Яценко,

ст. наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

ПЕРСОНАЛЬНІ БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ – ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК У ВІДТВОРЕННІ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ

Розглянуто становлення та шляхи розвитку української персональної бібліографії як складника частини біобібліографії. Проаналізовано найважливіші праці цього виду бібліографії – від першої, що укладена на території України у другій половині XVI ст., до сучасних серій персональних бібліографічних покажчиків. Акцентовано увагу на роль Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у підготовці та виданні персональної бібліографічної продукції.

Спеціальну увагу приділено особливостям структури персональних бібліографічних покажчиків: їх поділу за будовою, способам розташування матеріалу.

Зазначено, що упродовж останніх десятиліть в Україні спостерігається помітний інтерес до біобібліографії, а також відмічено стрімке зростання випуску персональних бібліографічних покажчиків, які популяризують діяльність та досягнення українських фахівців у різних галузях науки, літератури, освіти, виробництва, культури, громадської діяльності.

Ключові слова: біобібліографія, персональні бібліографічні покажчики, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Нині жанр біографії є одним із найпопулярніших у світі. Засобами бібліографії людство реконструює минулі епохи та історичне середовище. Основою такого відтворення є персональна бібліографія. Від її максимальної повноти залежить об'єктивність наукових висновків та передбачень. Пріоритет персональної бібліографії у науковому дослідженні очевидний: центральною фігурою будь-якого наукового процесу є людина, її творчі надбання.

Мета статті – дослідити становлення та шляхи розвитку української персональної бібліографічної інформації, її форм, змісту з моменту виникнення до наших днів; особливості структури та сучасні форми персональних покажчиків.

Поняття біобібліографії охоплює два різновиди посібників: персональні